

Lära och utvecklas tillsammans!

Studiematerial

När brytningen blir en tillgång

Katarina Bjärvall

Kompetensutveckling för sfi-lärare

Lärarhögskolan i Stockholm

Myndigheten för skolutveckling

www.lhs.se/ruc/sfi

2005

När brytningen blir en tillgång

"I början var jag rädd för att uttala fel eller välja fel ord. Det var svårt. Fast man kunde svara så vågade man inte. Det är så fortfarande, jag tänker mycket. Jag har fortfarande lite svårt att skilja på u och o. Jag har en chef som heter Ulla och en kollega som heter Ola, och när jag talar om någon av dem brukar folk fråga vilken jag menar. Ibland känns det som jag säger allt fel, och sen efteråt kan jag tänka: "Varför sa jag så? Det var ju jättelätt egentligen". Ibland struntar jag i det jag vill säga, om det är för krångligt. Fast det beror på vem man talar med. Om det är en kompis som verkligen vill lyssna, då kan jag anstränga mig för att få fram det jag vill säga. Det är jättepositivt om folk man talar med hjälper till, men det gör de ju inte! De kanske tror att vi ska missförstå. Och så är de vana att höra oss tala och de tänker att de förstår ju vad vi menar i alla fall."

Mine, biljettkontrollant i Stockholms tunnelbana, sju år i Sverige

"Det händer att arbetskamrater försöker visa sin styrka genom att peka på fel. Jag kommer ihåg en gång på 80-talet, jag och en kollega var på väg på lunch när han sade: "Det ordet betyder inte det ordet" – jag minns inte nu vad det var. Då svarade jag: "Redan när jag var sex år visste jag att man kan tala arabiska på många olika sätt." Vad jag menade var att ett barn förstår ju att språk kan användas olika. Jag blir fortfarande lite hård när någon korrigerar mig. Då kan jag säga att jag har klarat mig 18 år i Sverige så jag klarar mig nog resten av livet här."

Nadjem, överläkare, 18 år i Sverige

"I början när jag kom på banken det var svårt att svara i telefon. Jag tänkte att om de ställer frågor som jag inte kan svara på och jag måste be dem vänta så kanske det tar lång tid. Men min hårda kollega sa: "Svara då för fan!" Han var verkligen jätterolig. Jag sade till honom att jag har överlevt kriget så mig kan du skrika åt, det klarar jag."

I början jag var väldigt irriterad på att det inte finns några grammatiska regler. Varför säger man att man fryser *om* händerna? Men nu bryr jag mig inte om det. Min man funderar mycket på språket, på hur man ska säga för att det ska bli rätt grammatik. Jag bara pratar. Det viktiga är att de förstår."

Mevlida, banktjänsteman, sex år i Sverige

"Jag har lärt mig en massa ord sedan jag började här. *Mönstra* till exempel. Elever kom till mig och sade att de skulle *mönstra* och jag tänkte att vad fan är det? Men jag sade inget utan gick och slog upp det. Och en bekant sade till mig att han är *novis* på data. Jag hade aldrig hört det ordet så jag frågade honom vad det betyder. Och *mentor*, det visste jag inte vad det var, fast jag är ju mentor själv för en klass. Det är viktigt att kunna de där orden. Jag vill inte vara sämre än den jag talar med och ge dem ett övertag."

Det händer att jag tappar ord eller blandar ihop ord. Till exempel när jag skulle gå igenom dataprogrammet Excel med en klass. Där finns det celler. "Vad heter det i plural, celler eller cellar? Det är nog cellar", tänkte jag och så sade jag det. En elev började gapskratta: "Sälar finns i havet!" Sånt känns inte bra."

När jag ibland ringer hem till föräldrar händer det att de rättar mitt språk, till exempel *en* eller *ett*. Jag vet ju vad det handlar om, ett maktspel: jag ringer om ett problem och de vill skaffa sig ett övertag. Det är sådant man får leva med, annars kan man lika gärna dra från det här landet. Men om vi sitter i arbetslaget och pratar om något viktigt och någon rättar mitt språk, då blir jag förbannad. Då ska det inte handla om språkundervisning!"

Vahap, gymnasielärare i data, 17 år i Sverige

Hur är det att leva sitt vardagsliv på ett andraspråk? Frågan har lika många svar som det finns invandrare integrerade i jordens alla länder. Men efter att ha intervjuat ett antal invandrare som jobbar i Sverige drar jag slutsatsen att ett verkar vara sant för de allra flesta: där finns friktion.

Där finns ofta en osäkerhet, en känsla av att vandra på sankmark, av att riskera att trampa fel. Där finns en instängdhet, en begränsning, kanske en känsla av vara tvungen att säga bara det man kan istället för det man vill säga. Där finns en trötthet, en mental utmattning över att, i arbete eller privatliv, ständigt röra sig på ett språk som glappar, som inte ligger perfekt mot rälisen. Och där finns en irritation, en leda vid att alltid vara beredd på att kommunikationen ska övergå från samtal till språklektion, från innehåll till form.

När jag går igenom de intervjuer jag gjort på temat svenska som andraspråk slås jag av något som saknas: stolthet. Där finns förvånansvärt lite stolthet. Här har vi en rad människor som växlat över från ett yrkesliv på sitt modersmål till ett yrkesliv på svenska, som gjort det med framgång och som fortsätter att göra det dag efter dag. Och de är inte stolta! Varför?

Jag kan inte tro annat än att det är de infödda svenskarna som inte ger dem skäl. Visst händer det, ofta till och med, att invandrare får höra: Vad duktig du är på svenska! Den komplimangen föder stolthet det första året, men för en person som bott här fem eller tio eller tjugo år har den motsatt verkan. Berömmet markerar ett avstånd, det är en klapp på huvudet, ett sätt för infödingen att påminna invandraren om vilket maktförhållande som råder dem emellan.

Amerikansk forskning visar att människors utseende ofta utlöser rasistiska instinkter. I ett forskningsprojekt vid Harvarduniversitetet får försökspersoner sortera ord med positiv respektive negativ laddning samt bilder av svarta respektive vita personer. Först ska de svarta porträtten och de onda orden läggas i en hög och de vita porträtten och de goda orden i en annan hög. När sedan testet fortsätter ska man istället göra tvärtom: de svarta porträtten och de goda orden ska läggas i samma hög och de vita porträtten och de onda orden i en annan. Testresultatet är skrämmande. En stor majoritet av de vita testpersonerna har svårare att matcha svart med gott än vitt med gott. De associerar sina egna likar med det goda och de annorlunda med det onda. Den som vågar kan själv prova en variant av testet på <https://implicit.harvard.edu/implicit/demo/>.

Hur gärna man än vill vara fördomsfri reagerar man alltså ändå instinktivt negativt på människor vars hudfärg avviker från ens egen. Och detsamma gäller för språket, det har forskare vid Göteborgs universitet visat genom att låta testpersoner kompetensbedöma videoinspelade lärare som talar bruten svenska. De lärare som

bedömdes som minst kompetenta var de som gjorde flest uttalsfel, trots att just några av dessa lärare bedömdes som de mest kompetenta på skolorna där de arbetade.

Brytningen stigmatiserar. Men bruten svenska är idag mycket vanlig på svenska arbetsplatser. Ta sjukvården. Forskare i ett annat projekt vid Göteborgs universitet studerar hur arbetet fungerar för invandrade läkare, särskilt med avseende på språket. Genom att videofilma läkarna i deras arbete samt genom intervjuer med och enkäter till läkare, deras kollegor och patienter håller forskarna på att skapa sig en bild av hur kommunikationen fungerar.

Doktoranden Nataliya Berbyuk berättar att läkarens uttal ibland kan vålla problem, särskilt med äldre patienter. Ett annat problem är ordvalet. Många invandrade läkare behärskar den medicinska terminologin men har svårt att hitta de vardagliga orden som patienterna använder. En läkare använde till exempel ordet "colon", som är obegripligt för de flesta svenskar, istället för "tjocktarm", som patienten skulle ha förstått.

En annan svårighet kan vara den informella kommunikationen mellan läkare och patient som är så viktig för att skapa en avspänd atmosfär. En läkare berättade att han var van att skämta med sina patienter i Iran men att det var mycket svårare här i Sverige. Humor kräver inte bara språklig utan också kulturell kompetens. För att inte tala om självförtroende.

Men Nataliya Berbyuks forskning visar ändå att samtalen mellan de invandrade läkarna och deras patienter flyter förhållandevis bra. De flesta patienter, liksom de flesta invandrade läkare, är nöjda med kommunikationen. Nataliya Berbyuk berättar att många patienter tycker att den brutna svenskan kan vara ett lika bra kommunikationsmedel som den obrutna.

Att repetera det patienten säger är till exempel grundläggande i läkarutbildningens kurs i konsultationskunskap. Väl ute i verkligheten struntar många infödda läkare i det, men för de flesta invandrade läkare är det ett viktigt sätt att säkra kommunikationen.

Läkarens språkliga svagheter gör också patienten mer aktiv i samtalet och därmed mer delaktig – något många läkare strävar efter, säger Nataliya Berbyuk. Läkare som talar bruten svenska är dessutom ofta mer noggranna än infödda kollegor och tar sig mer tid. "Den här läkaren lyssnade verkligen på mig", var en kommentar från en patient i Nataliya Berbyuks material.

Jag funderar vidare kring det. Brytningen är en av många beståndsdelar som bidrar till att bygga upp karaktären hos varje enskild människas språk. Ett faktum är att alla som talar bruten svenska är flerspråkiga. Det betyder att de vid sidan av svenskan behärskar ytterligare minst ett språk – ofta flera, ibland många. Det kan handla om ett modersmål, ett officiellt språk i det land man kommer ifrån plus ett eller flera främmande språk. Detta bör svenska arbetsgivare komma ihåg när de sitter med där med sin infödda personal som i bästa fall talar kaxig engelska och svajig gymnasiefranska eller -tyska.

Den mångspråkighet som brytningen är ett uttryck för ger också en språkig kreativitet som är en tillgång i många sammanhang, både i yrkeslivet och privat. Ett idiomatiskt

uttryck på persiska kan översättas till svenska och ge språklig spänst till ett säljsamtal eller ett föräldramöte på dagis.

Men också själva brytningen, bristerna i ordvalet och den felaktiga grammatiken kan faktiskt vara en tillgång. Jag tänker på Nadjem, psykiatern som jag intervjuade och som med en perfekt avvägd balans mellan personlig ödmjukhet och professionell självsäkerhet lyckades vända sina språkproblem till en fördel.

Nadjem visste att hans sätt att tala svenska gjorde att det fanns en risk för missförstånd. Därför säkrade han samtalet genom ständiga återkopplingar; han omformulerade sig flera gånger och frågade om patienten hade förstått, han upprepade det patienten hade sagt och frågade om han uppfattat det rätt och han använde sig av ögonkontakt och gester för att ytterligare förtydliga kommunikationen.

"Hans brytning gör honom till en bättre läkare", sade en av Nadjems patienter som jag intervjuade.

Även i kommunikation mellan infödda svenskar finns en risk för missförstånd. Denna risk måste vara svårare att uppmärksamma och avvärja om kommunikationen är formmässigt perfekt. När det språk vi hör låter som det språk vi själva talar invaggas vi i falsk säkerhet och noterar kanske inte missförstånden. Den brutna svenskans olika språkfel gör båda parter uppmärksamma på att här måste man vara noga med att förstå varandra. Och då är chansen större att man också gör det.

Är bruten svenska då på väg att bli ett mer accepterat sätt att tala? Jag vänder mig till Stockholms läns landsting där andelen anställda födda utomlands ständigt ökar. Idag utgör de ungefär 20 procent av personalstyrkan och de flesta av dem talar rimligtvis bruten svenska. Hur fungerar det? Jag ringer landstingets patientnämnd för att höra om de får in många anmälningar om otillräckliga språkkunskaper hos vårdpersonalen. Det får de inte; bara några enstaka varje år. Vilket är en klar nedgång jämfört med för några år sedan, säger nämndens chef Åsa Rundqvist.

Samtidigt som andelen invandrare inom vården ökar minskar alltså språkproblemen. Jag tolkar det som en förändring på två plan. För det första handlar det om en kompetensutveckling hos de infödda svenskarna, kanske framför allt hos äldre. Tidigare var det ganska vanligt att äldre svenskar, på grund av bristande erfarenhet och oavsett attityd, faktiskt hade svårt att förstå invandrare. Nu har de äldre så att säga blivit yngre, de har ofta egen erfarenhet av att ha kommunicerat med invandrare, oavsett om dessa är svågrar eller busschaufförer, och de klarar därför invandrardialekten utan större problem.

Men det måste också handla om en förändring av attityder. Om patientnämnden tidigare fick in fler anmälningar om språkproblem så berodde det, antar jag, inte bara på att infödda svenskar faktiskt var sämre på att kommunicera med folk som talade bruten svenska utan också på att infödingarna inte gillade brytningen. Brytningen signalerade, precis som forskarna visade i den första studien jag nämnde ovan, inkompetens – in med en anmälan till patientnämnden bara!

Sakta börjar det alltså sippra in i det svenska medvetandet att man kan tala bruten svenska och samtidigt vara kompetent i sitt jobb. Svenskarna som reagerar instinktivt

negativt på bruten svenska tycks bli färre. Den brutna svenskan är på väg att bli ett accepterat sätt att tala.

Går slutsatserna från sjukvården att generalisera? Ja och nej. Samtalet mellan en invandrad läkare och en infödd patient är om inte unikt så åtminstone ovanligt i det svenska samhället. Här har vi en situation när den part som talar bruten svenska, i sin egenskap av läkare, har ett övertag genom att den andra parten, den infödda svensken, för sitt eget fysiska välbefinnande är beroende av att kommunikationen flyter. Ofta när invandrare och infödda talar med varandra i Sverige är förhållandet det omvända: infödingen har övertaget, invandraren är i beroendeställning. Då blir brytningen stigmatiserande och då flyter kommunikationen sämre.

Makt, i ordets breda betydelse, kan alltså vara nyckeln till kommunikation. Invandrare som finns i maktpositioner, eller i etablerade positioner där de agerar som representanter för majoritetssamhället, kan bana väg för den brutna svenskan som ett accepterat sätt att kommunicera.

Och just detta är, tror jag, på väg att hända. Bruten svenska har börjat höras i TV och radio, och då inte bara hos personer som representerar problem utan också hos personer som agerar förebilder. Där finns André Franke som läser sjöväderrapporten i P1 med en brytning som påminner om boven i en 40-talsfilm, där finns då och då enstaka vikarierande nyhetsreportrar med tydlig brytning och där finns nu också skolminister Ibrahim Baylan som i och för sig talar den mest verserade, ordrika och grammatiskt korrekta svenska men som fortfarande har en aning av svartskalleton över sitt uttal.

I takt med att bruten svenska allt oftare hörs inom det svenska etablissemangen kommer det som är sant inom sjukvården också att bli sant för resten av samhället. Det som idag gäller för samtal mellan läkare och patienter kommer mer och mer att gälla även andra former av kommunikation mellan invandrare och infödingar. På alla håll i samhället kommer de att tillsammans kunna skapa samtal vars innehåll faktiskt håller högre kvalitet än samtal där parterna slentrianmässigt tar för givet att de förstår varandra. Kommunikationen kommer att flyta.

Men en förutsättning är att den som talar bruten svenska vågar stå för det och för de problem det trots allt kan innebära. Här kan sfi-lärarna göra mycket nytta.

Eftersom svensk forskning visar att det framför allt är uttalsbrytningen som stigmatiserar lägger sfi idag mycket krut på uttalsträning. Risken finns att man på det sättet bygger upp ett uttal som skyler över andra problem, till exempel brister i ordförrådet.

Kanske borde sfi i större utsträckning låta den brutna svenskan vara just bruten, för att bidra till att etablera dess ställning som en sorts sociolekt, ett gruppspråk. Istället kunde sfi koncentrera sig på att stärka människors ordförråd, deras koll på idiomatiska uttryck och deras behärskning av det svenska språket utgrundligheter. Vad menas med "inatt", är det natten till idag eller natten till imorgon? Vilket är säkrast, "tåget kommer nu" eller "tåget kommer säkert nu"?

Och framför allt borde sfi satsa stort på att försöka ge invandrare det språkliga självförtroende som krävs för att kommunicera. Jag menar att samtidigt som man

satsar alla tillgängliga resurser på ge människor ett så bra språk som möjligt så ska man också jobba mer för att stärka människors tro på språket som kommunikationsredskap. Så länge resurserna är begränsade borde sfi handla mindre om u-ljudet och mer om mod.

Katarina Bjärvall är frilansjournalist och författare till boken "En gravad hund – det svenska språket i en mångkulturell vardag" (Carlssons 2001)